

ВИТОКИ ФЕНОМЕНУ “РЕЛІГІЙНОГО ПАЦИФІЗМУ”

Д. В. Базик

к. філос. н., старший науковий співробітник Відділення релігієзнавства
Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України,

giur3000@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-7766-9795>

[https://doi.org/10.34017/1313-9703-2026-1\(27\)-2\(28\)-163-167](https://doi.org/10.34017/1313-9703-2026-1(27)-2(28)-163-167)

Анотация

Дмитро Базик. Изворите на феномена на “религиозния пацифизъм”. Публикацията разглежда въпроса за възникването на феномена на “религиозния пацифизъм”. Осветляват се ключовите въпроси, свързани с историята на изворите, спецификата на формирането и еволюцията на феномена на религиозния пацифизъм както в западните религиозни традиции (библейската, раннохристиянската традиция и по-късните християнски конфесионални направления), така и в източните религиозни традиции (будизма и джайнизма). Тъй като феноменът на религиозния пацифизъм възниква като духовен отговор на проблема за насилието, в публикацията са анализирани основните религиозни извори (по-специално библейските текстове) и етичните принципи (като у-вей и дхарма), които формират основата на неговите концептуални положения. Изследването на феномена на „религиозния пацифизъм“ заслужава внимание именно в съвременен контекст, тъй като феноменът има своя история с ярки примери за последователи, които са се отказвали от насилието поради религиозните си убеждения и нерядко са влизали в противоречие с държавните и обществените норми и правила на поведение.

Ключови думи: религиозен пацифизъм, концепцията за “свещена война”, концепцията за “справедлива война”, християнска традиция, източни религиозни традиции, у-вей, дхарма, сатяграха.

Анотація

Дмитро Базик. Витоки феномену “релігійного пацифізму”. У публікації розглядається питання виникнення феномену “релігійного пацифізму”. Висвітлюються ключові питання історії витоків, специфіки становлення та еволюції феномену релігійного пацифізму як в західній (біблійна, ранньохристиянська традиції та більш пізні християнські конфесійні відгалуження), так і східній (буддизм і джайнізм) релігійних традиціях. Оскільки феномен релігійного пацифізму виник як духовна відповідь на проблему насильства, в публікації проаналізовано основні наявні релігійні джерела (зокрема, біблійні тексти) та етичні принципи (на кшталт, у-вей або дхарми), які складають фундамент його концептуальних положень. Дослідження феномену “релігійного пацифізму” варте уваги саме в контексті сучасності, адже дане явище має власну історію з яскравими прикладами послідовників, які відмовлялись від насильства через релігійні переконання та досить часто ставали в опозицію по відношенню до державних та суспільних норм та правил поведінки.

Ключові слова: релігійний пацифізм, концепція “священної війни”, концепція “справедливої війни”, християнська традиція, східні релігійні традиції, у-вей, дхарма, сатяграха

Abstract

Dmytro Bazyk. The origins of the phenomenon of "religious pacifism". The publication examines the problem of the emergence of the phenomenon of "religious pacifism". Key issues of the history of the origins, specifics of the formation and evolution of the phenomenon of religious pacifism are highlighted in both Western (Biblical, early Christian traditions and later Christian confessional branches) and Eastern (Buddhism and Jainism) religious traditions. Since the phenomenon of religious pacifism arose as a spiritual response to the problem of violence, the publication analyzes the main available religious sources (in particular, Biblical texts) and ethical principles (such as wu-wei or dharmas), which form the foundation of its conceptual provisions. The study of the phenomenon of "religious pacifism" is worthy of attention precisely in the context of modernity, because this phenomenon itself has its own history with vivid examples of followers who renounced violence due to religious beliefs and quite often stood in opposition to state and social norms and rules of behavior.

Key words: religious pacifism, the concept of "holy war", the concept of "just war", Christian tradition, Eastern religious traditions, wu-wei, dharma, satyagraha

Феномен "релігійного пацифізму", як правило, представлений ідеологією, яка заснована на релігійних переконаннях про неприйнятність насильства та війни. Поняття "релігійного пацифізму" ґрунтується на релігійно аргументованих принципах любові до ближнього та всепрощення як необхідних умов досягнення миру у взаєминах між людьми і народами. Вектор спрямованості ідеї релігійного пацифізму зорієнтований на мирні способи вирішення суперечностей. На певних етапах історичного розвитку різні релігійні системи сформулювали та презентували досить поляризовані ідеали боротьби та умиротворення, обґрунтувавши кожен з них відповідною конфесійною аргументацією. Однак актуальність означеного питання у сучасному світі зростає, особливо в контексті глобальних конфліктів та пошуку мирних шляхів їх вирішення. Тому вивчення феномену "релігійного пацифізму" допомагає зрозуміти, в який спосіб віруючі спільноти впливають на суспільство, формують етичні норми та сприяють миротворчим ініціативам.

В християнській традиції "релігійний пацифізм" як концепція постав одним з трьох історичних підходів церков до питання війни та миру поряд з концепцією "священної війни", популярною передусім в стародавніх східних та ісламських державах – джихад та концепцією "справедливої війни", авторства християнських богословів та філософів Аврелія Августина та Фоми Аквінського. Богословське обґрунтування релігійного пацифізму його прихильники вбачають у старозавітній заповіді "Не убий" (Вихід 20:13, Второзаконня 5:17) (Біблія, с. 78,179), а також у словах новозавітної Нагірної проповіді "Блаженні миротворці, бо вони будуть наречені синами Божими" (Мф. 5:9) (Біблія, с. 890). Соціально-етичні аргументи ранньохристиянських мислителів таких як Іустин, Тертуліан, Кипріан, Лактанцій, Оріген на користь релігійного пацифізму зводились до наступної позиції: "єдиним реальним суб'єктом на землі є створена Богом людина, тоді як суспільство постає фікцією, відтак, особистість не повинна присвячувати себе суспільству та жертвувати собою заради певних суспільних інтересів" (Санніков, с. 102 – 114). Домінування в середовищі ранніх християн ідей пацифізму було пов'язане не лише з їхньою приналежністю до євангелістичного світогляду та з відповідним неприйняттям насилля, але й з їхньою аполітичністю. Християни I – III століть були не лише вихідцями з соціального прошарку рабів або вільновідпущених, але й жителями впокорених Римом провінцій, так як Римська імперія вела загарбницькі війни та була мілітаризованою державою, утримувала для цього багаточисельну армію. Тому цілком логічною і закономірною поста-

ла позиція впокорених народів того часу у несумісності військової служби з християнськими моральними чеснотами. Однак після одержавлення християнської релігії, зокрема, проголошення Міланського едикту 313 року імператором Костянтином, укладачі церковної доктрини в цілому відмовились від ідеї “релігійного пацифізму”, офіційно перейшовши на концепцію “справедливих та несправедливих воєн”, остаточно затвердженій після Нікейського собору 325 року (Санніков, с. 150-153).

Варто зауважити, що релігійний пацифізм ранньохристиянських мислителів характеризувався певною неоднозначністю. З одного боку, в ній міститься гуманістична ідея захисту непохитної цінності людської особистості. З іншого боку, цей захист має переважним чином формально-теїстичне обґрунтування, адже в ньому акцентується на необхідності дотримання принципу “ненасильства” через наявність надприродного джерела. Тим не менше раннє християнство стало джерелом виникнення в царині культури нових моральних та соціальних мотивів, в тому числі поваги до життя окремого індивіда, ідея милосердя – як вияв співчуття до людських страждань, на протигагу від язичницьких, де на першому місці був рід (громада), пізніше очільник громади – вождь, імператор, в християнстві ж перше місце займає індивід та його спасіння. Однак з набуттям християнством статусу державної релігії ідеї релігійного пацифізму відійшли на задній план. Вони були витіснені іншими концепціями, які виправдовували доцільність воєн більше ніж на тисячоліття. Згодом концепції релігійного пацифізму знайшли свій вияв у гностиків доби Середньовіччя – катарів. Пізніше набули відродження в окремих протестантських деномінаціях, на кшталт, швейцарських та чеських братів, меннонітів та інших, які маніфестували звільнення людини від будь-якого зла шляхом відмови від будь-якого насилля. Окрім етичних мотивів, війни засуджувались рядом протестантських ідеологів з причини того, що вони ставали перепорою для розвитку міжнародних відносин, торгівлі та промисловості. Крайня форма релігійного пацифізму, який набув ледве не абсолютного характеру знайшла свій вияв у віровченні протестантської деномінації – квакерів, яка виникла в другій половині 17 століття в Англії. Апелюючи до ортодоксально зрозумілих норм християнської моралі, заперечуючи при цьому авторитет держави та одержавленої церкви, квакери категорично заперечували будь-яке насильство в тому числі з метою самозахисту.

Знаковою на сьогодні виступає декларація Римо-католицькою церквою концепція побудови на землі “християнської цивілізації любові”. Довгий час дотримуючись теорії справедливих воєн, ця церква починаючи з кінця 20 століття поступово переходить до ідеї абсолютно-го пацифізму. Будь-яку війну, в тому числі й захисну, римський папа Іван Павло II кваліфікував як несправедливу, вважаючи сам поділ воєн на справедливі та несправедливі недоречним. Мир у потрактуванні понтифіка постає як універсальна цінність, яка реалізується в межах всесвітнього об’єднання християн та всіх “людей доброї волі” на основі принципів християнського гуманізму. В проєкті створення “християнської цивілізації любові” церква розглядається як сакральний та одночасно соціальний центр, який здійснює виховання людей в мирному дусі та інтегрує їх на основі ідей миру (Ioannes Paulus PP. II., 1995).

В східних релігійних традиціях на кшталт буддизму, джайнізму, даосизму та конфуціанства феномен “релігійного пацифізму” обумовлений особливостями історично сформованого способу життя та специфіки східної ментальності, зорієнтованої переважним чином на ненасильство. Принцип східної культури “у-вей”, який вимагає невтручання в протікання будь-якого природного процесу і орієнтований на пристосування до зовнішніх умов, протиставляється принципу перетворюючої діяльності західної цивілізації, який сформувався в епоху Ренесансу та Просвітництва. Для традиційних землеробських культур Індії, Китаю, В’єтнаму та інших країн цей принцип відіграв важливу регулюючу функцію, оскільки у взаємодії з природою він вимагав терпеливого та бережного ставлення до неї, а в соціальному плані відображав спрямованість на адаптацію до соціального середовища, заперечуючи праг-

нення до її цілеспрямованого перетворення. В культурах народів Південно-Східної Азії із землеробською першоосновою домінують почуття “заглибленості” у світ, уявлення про єдність людини та природи, неконфронтаційне світовідчуття і нерозділеності соціуму на друзів та ворогів. В подібній культурі гармонія та безконфліктність постають вищими цінностями, які вимагають відмови від агресії та насильства, а також створення необхідних соціокультурних механізмів, зорієнтованих на реалізацію цих цінностей. Ці та інші соціально-етичні норми були сприйняті та асимільовані східними релігіями та трансформовані у них у вигляді концепції “дхарми”, репрезентованої як сукупність релігійно-етичних вимог, мирного способу життя, який нібито регламентований людям богами та “карми” як особливої містичної сили, “закону відплати”, автоматично діючого на основі оцінки вчинків, особливо при дотриманні принципу непротивлення злу насиллям в усіх попередніх перевтіленнях (Пішель, 2024).

Проте релігійний пацифізм прихильників східних релігій набув у 20 столітті суттєвої трансформації завдяки вченню Махатми Ганді, який відійшов від позиції, яка ґрунтувалась на відстороненості від реального життя та уникнення від дієвої боротьби зі злом. Натомість він перейшов до ствердження активних ненасильницьких дій в ім'я справедливості (Gandhi, 2006). Запропонована Ганді концепція “сатьяграхи” (від санскритського сатья – “істинний”, як характеристики одного з вищих божеств індуїзму Вішну) та “аграха” – “твердість, наполегливість”, релігійно-філософською основою якої є елементи духовного досвіду індуїзму, даосизму, буддизму та християнства, увібрала в себе такі активні методи ненасильства як відмова від економічного та політичного співробітництва з опонентами, методи санкцій, страйки, бойкоти та громадянської непокори. Слід зазначити, що гандизм справив вирішальний вплив на погляди та діяльність відомого борця за рівноправність чорних та білих громадян в США Мартіна Лютера Кінга, який очолюючи потужний антирасистський рух у своїй країні, будучи людиною віруючою (баптистом), інтерпретував пацифізм в дусі вчення Ганді (Echols, 2004).

В контексті сучасності на практиці реалізація ідей релігійного пацифізму відбувається у формі участі представників християнських, мусульманських, буддистських та інших релігійних організацій (віруючих та духовенства) в масових антимілітаристських рухах, у вимогах заборони виробництва та застосування ядерної та хімічної зброї, в пропаганді ненасильства як типу стосунків і засобу вирішення соціальних конфліктів.

Література

- Біблія (2004), *Біблія або книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту* [пер. проф. Івана Огієнка], Українське Біблійне Товариство, Київ, 1528 с.
- Санніков, С. В. (2007), *Огляд історії християнства: навчальний посібник*, Світ знань, Київ, 720 с.
- Ioannes Paulus PP. II. (1995), *Evangelium Vitae* (25 March 1995). viewed 16 March 2026, available at:: https://www.vatican.va/content/john-paul-ii/en/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_25031995_evangelium-vitae.html
- Пішель, Р. (2024), *Будда, його життя та вчення* [пер. Романа Вербича], Колесо життя, Київ, 224 с.
- Gandhi, R. (2006), *Mohandas: a true story of a man, his people, and an empire*, Penguin Books, New Delhi, New York, xii, 745 p.
- Echols, J., ed. (2004), *I Have a Dream: Martin Luther King Jr. and the Future of Multicultural America*, Augsburg Fortress, Minneapolis, 102 p.

References

- Echols, J., ed. (2004), *I Have a Dream: Martin Luther King Jr. and the Future of Multicultural America*, Augsburg Fortress, Minneapolis, 102 p.
- Gandhi, R. (2006), *Mohandas: a true story of a man, his people, and an empire*, Penguin Books, New Delhi, New York, xii, 745 p.
- Ioannes Paulus PP. II (1995), Ioannes Paulus PP. II. *Evangelium Vitae* (25 March 1995). – URL: https://www.vatican.va/content/john-paul-ii/en/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_25031995_evangelium-vitae.html
- Pischel, R. (2024), *Buddha, his life and teachings* [Budda, yoho zhyttia ta vchennia] [transl. by Roman Verbych], Wheel of life, Kyiv, 224 p. [in Ukrainian].
- Sannikov, S. V. (2007), *Overview of the History of Christianity: A Textbook* [Ohliad istorii khrystyianstva: navchalnyi posibnyk]. World of Knowledge, Kyiv, 720 p. [in Ukrainian]
- The Bible (2004), *The Bible or the Books of the Holy Scriptures of the Old and New Testaments* [Bibliia abo knyhy Sviatoho Pysma Staroho y Novoho Zapovitu] [trans. by Prof. Ivan Ohienko], Ukrainian Bible Society, Kyiv, 1528 p. [in Ukrainian]

© **Дмитро Васильович Базик**